

ԲԱԶՄԱԿԵՊ ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

1843-1899 → ՀԱՏՈՐ ԾԵ ← ՄԱՐՏ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԵՒ ԿԻՊՐՈՍԻ ԱՌՆՉՈՒԹԻՒՆԵ

Ե Ի

Կ. ԿՈՌՆԱՐՈՑ ԹԱԳՈՒՀԻՆ

(Շար. և վերջ. տես էջ 5)

ԿԻՊՐՈՍԻ թագէն հրաժարելու օրէն կը սկսի կատարինէ կոռնարոյի կենաց երկրորդ շրջանն, թէ և շիջելափառ՝ առաջնոյն պայծառութեան քով, բայց շատ աւելի զուարթ և խաղաղ: Այլ եւս չունէր նա երկիւղ կամ կասկած դաւաղութիւններէ և ապստամբութիւններէ, կուսակցական կոիւններէ կամ պլազան զաւանութեանց մէջ ծագած հակառակութիւններէ, որք յաճախ արեան հեղեղներ գործեցին աչքին դիմաց և իրենց բոլոր զարհուրանքով յարձակեցան վրան: Նա՝ գրեթէ բոլորովին թառամելու չափ՝ ծեծուած արեւելքի խիտ հովերէն, հայրենեաց պայծառ երկնքին ներքեւ ժեցաւ ծաղկեցաւ դարձեալ, ուր չլսեց այլ ինչ՝ բայց գգուանաց և դրուատեաց ձայներ, իրեն շուրջ շտեմաւ այլ ինչ՝ բայց խանդավառ սիրոյ ցոյցեր, և ուր գրեթէ բոլոր կեանքն հիւսուեցաւ հանդէսներէ և զբօսանքներէ, սրունք՝

այո՛ յոգնեցուցին զինքը, բայց ո՛չ երբէք յագնեցուցին: Նոյն իսկ Ազոլոյ գանուած պահուն, երբ ո՛ր է իշխան կամ թագաւոր հիւրընկալուէր ի վենետիկ, նա միշտ կը կանչուէր ի ծերակուտէն, ուր ամենայն հանդիսից փայլ և ոգին էր:

Նոյն ժամանակի դուքսն, Բարբարիդոյ, 1489 տարւոյն Յունիսի 20ին, յատուկ հրովարտակով մի զահագուրկ թագուհւոյն ընծայեց՝ յանուն վենետիկոյ՝ Ազոլոյ գեղաքաղաքը իրեն շրջակայիւք հանդերձ: «Ազոլոյի բերդն, կը գրէ Բեմբոյ, գեղեցիկ և զուարճալի պղեակ մ'է, որ կը գտնուի մեր Ալպեանց վերջին թեւերուն վրայ՝ Տրեւիզ քաղաքին մօտ», — հին ժամանակաց Accellorum կոչուածն, որ վենետիկոյ լճակէն 4—5 ժամուց հեռաւորութիւն ունի, — «որպէս զի կարենայ վայելել նոյն տեղւոյ կալուածները, տեսարանաց գեղեցկութիւնը և առողջարար

օլը¹⁾։ Այնու ընդունեցաւ նաեւ ամենայն գերագոյն իշխանութիւն բոլոր շրջակայ աւաններուն վրայ, որուն միայն անունը մնաց սակաւ ժամանակէն։ Իրեն տարեկան հասոյթն նոյն մնաց՝ ինչ որ էր ի Կիպրոս, այն է՝ 8000 զուկատը։

«Շատ ուրախացան Ազրոյցիք. — կը պատմէ Կոլբերտալոյ²⁾ իւր ձեռագիր պատմութեան մէջ, — երբ լսեցին թէ իրենց քաղաքն վիճակեր էր թագուհւոյն բնակութեան համար»։ Տեղւոյն մեծամեծք ժողով գումարելով՝ երկու պատուաւոր քաղաքացի զրկեցին Վենետիկ՝ իրենց ուրախակցութիւնը յայտնելու թագուհւոյն, որոց պատասխանեց Կատարինէ, թէ «ձեռքէն եկածին չափ պիտի աշխատէր օգտակար լինել անոնց քաղաքին»։ Իրեն յաղթական մուտքն Ազրոյց ըրաւ նոյն տարւոյ Հոկտեմբերի 11ին, կէրակէ որ մը։ Հարիւրաւոր տղայք, խումբ խումբ եղած՝ իրենց տօնական խայտաճաւմուկ զգեստներով, ձիթնուոյ ձիւղեր սառած ձեռքերնին՝ երգելով ընդ առաջ երան, մինչ գիւղին բոլոր տուններն կանաչներով և զօրգերով զարդարուած էին։ Թագուհին կը յառաջէր՝ ոսկեթել բանուած քառակուսի հովանոցի մի ներքեւ, զոր կը տանէին չորս ազնուականք։ Չորս հազարէն աւելի անձինք կ'ընկերէին իրեն, որոց մէջ կային Վենետիկցի բազմաթիւ իշխանաւորք և ազնուականք, կիպրացի զբաներէց մի, արքունի աւանակալներն՝ զոր «պերագանց բանաստեղծ և ոչ միջակ իմաստասէր» կը կոչէ պատմիչը։ Թագուհւոյն անձնական բժիշկն՝ ազգաւ գերմանացի, թզուկ մի՝ որ անոր ծիրանւոյն զանցը բռներ էր, և ուրիշ բազմաթիւ օրիորդք և մանկուիկք։ Մայր եկեղեցւոյն սեմը կոխելուն պէս՝ «Ջրեղ Աստուած» երգը հնչեցնելով՝ ընդունեցաւ զինքը քահանայից դասն։ Նոյն պահուն, հրապարակին մէջ և եկեղեցւոյ շուրջը խոնած ժողովուրդն՝ ուրախութեան աղաղակներով կը առնէին իրենց նոր տիկնոջ մուտքը։ Հանդէսը հանդիսից

յաջորդեցին ի պատիւ անոր. հառախօսութիւնք, նուագերգութիւնք, նիդակախաղք, պարք, որսորդութիւնք, և այլն, որոց անյազ տենչ մի՝ պէտք մի կը զգայր Կատարինէ, զոր անշուշտ ժառանգար էր իւր մեծ մօրէն՝ որ բիւզանդական կայսերաց տունէն էր։

Ազրոյց այնուհետեւ փոքրիկ դրամա մի դարձաւ, հաճոյից և զուարճութեանց զբօսալայր մի՝ ուր կը գիմէին ամէն կողմէ իշխանական այցելուք, Կատարինէ հիւրընկալեց յաջորդաբար Կիպրոսի դեսպան մի՝ բազմաթիւ ազնուականներով և երեսուն մանկուիկներով, որք բերեւ էին իրեն՝ «Շաքարեղէններ, քաղցրաւնիներ և ուրիշ զանազան քաղցրահոտ բնականութիւն», Թեոդորոս Արագոնացին, Մանտուայի մարքիզուհին, Մարինոյի որդին Հերոնիմոս Լեոն՝ երկու հարիւր ուղեկիցներով, Պանդոֆոյ Մալաւետասը, և այլն. և ամէն անգամ հանդիսք կը տնւէին տասնհինգ կամ քսան օր շարունակաբար։ Յիւրաքի Ազրոյցի յոտակ օդն, կապոյտ երկինքն, անմայն տեսարանք, և զոսկին զարեւանդին վրայ և ձորին մէջ՝ Կատարինեայ շինած հովանաւոր ծառուղիքն և բուրաստանք՝ ըստ ամենայնի բարեկարմար ներդաշնակութիւն մի կը կազմէին անոր զբօսաւոր բարուց հետ, որ տակաւին չէր կորուսած հասակին փայլը և աշխուժը։ Ոչ նուազ առատաձեռն էր Կատարինէ, որ այլ և այլ առթից մէջ ճոխ կայուածներ և բնածանեւ պարգեւեց ազգականներուն և բարեկաններուն։ Ե մինչեւ ցարդ կը դառնուի Վենետիկ քաղաքական թաղաքանին մէջ մագաղաթեայ յիշատակարան մի, որուն սկզբնատուք զեղեցիկ կերպով նկարուած են ոսկեզոյն, որով գրեթէ չորս հազար ոսկի զուկատ կը պարգեւէ իւր մէկ ազգական Լուկրետիա Չենոյի։

Կատարինեայ կենաց զեղեցիկ էջերէն մին է այն արքայալայել ընդունելութիւնն, զոր ըրաւ իրեն յամի 1497 Պեդրո եղբայրն, որ Բրէշիա քաղաքին իշխանն էր։ Բնորոհա-

1. P. Bembo. Gli Asolani. Երկրագործական Սալեթի եղբայրք ի Վենետիկ. 1530»

2. Colbertaldo Ant. Istoria di Caterina Cornaro Regina di Cipro It. Cl. VII, Cod. VII id.

նապարհին վրայ՝ ինչ զեղերե որ պիտի
անցնէր, կը տեսնուէին յաղթական կամար-
ներ, նկարազարդ կերպաններ, կը սպասէին
արգազիր տիկնայք և ասպետք: Ազդուէն
գնաց նախ ի Բասասանոյ, յետոյ ի Դեզն-
ցանոյ՝ ուր անձամբ ընդ առաջ եկեր էր
Գեղրդ եղբայրն ազնուականաց խմբով մի-
իսկ Բրեշիայի դրան առջեւ կը սպասէր ծաղ-
կենկար կերպասէ ամպհովանի մը, զոր կը
տանկին ութ ազնուականք: Մուտքն եղաւ
Օգոստոսի 4ին: Փաղաքին բոլոր փողոց-
ներն՝ մինչեւ Մարտինենցոյ պալատն, ուր
նա իջնանեցաւ, զորդերով ծածկուած էին,
և նոյն իսկ պալատն բոլոր ոսկեհուռ դի-
պկներով, ճոխ կահարասօք և կանաչնե-
րով զարդարուած էր: Կատարինէ քաղաքը
մտնելուն պէս՝ իրեն ընդ առաջ ելաւ մեծղի
յաղթական կառք մը՝ վրան կեցած Անահիտ
և Յաւերժանութունք: Սոյն հանդիսին առ-
թիւ միայն քաղաքն տան հազար դուկատն
աւելի ծախք բրաւ: Ե քան զայն աւելի՝
գուցէ և կրկին ծախսեց Գէորգ եղբայրն,
որ Վենետիկոյ ամենէն աւելի հարուստ ըն-
տանիքներէ միոյն գլուխն էր: Կատարինէ
երեք ամիս մնաց ի Բրեշիա, ուր՝ աւելորդ
է ըսել՝ թէ ճոխ խնձորներ տուեցան և շքեղ
հանդէսներ կատարուեցան ի պատիւ իրեն:
յետոյ Վենետիկն անցնելով՝ դարձաւ յԱզդույ:
Դա՛՛ Կատարինեայ մէջ վերջին փայլա-
տակունքն էր կենաց բոցոյն, որ տակաւ տա-
կաւ ժարելու վրայ էր: Յետին ճիգ մ'էր
դարձեալ արծարծելու կեանքը իրեն մէջ՝ նո-
րանոր հանդիսիւք և զքօսանք, որոց ար-
ձագանգն այլ եւս հեռուն չի հասնիր: Իւր
հայրենեաց գլխուն ահաւոր փոթորիկ մի կը
սպառնար, կամբրէկ նիգակակցութիւնն, որով
բոլոր Եւրոպայ միաբաններ էր ընդդէմ Վե-
նետիկ, որ երեք միլիոնէն նուազ հպատակ
էր Փաղպիպ տաճնեղբայր մասն աւելի փողրկի
տարածութեամբ երկրի մ'ունենալով, կրցեր
էր բոլոր արեւելքի վրայ տարածել իրեն ազ-
դեցութիւնը, և վաճառականութեամբ ամբաւ
հարուստութիւն ձեռք բերել: Այն ահաւոր փո-
թորիկն առջեւ չի վհատեցու Վենետիկ,
մանաւանդ թէ չտեսնուած յամառութեամբ
մի զիմադրեց այն անհաւասար կռուին մէջ:

Յամաքի բոլոր քաղաքներն, յետ քաջաբար
զիմադրելու, թշնամեաց ստուար բանակնե-
րուն առջեւ խոնարհեցան, նոյն իսկ Պադուա
և Տրեւիզ, և թշնամին հասաւ մինչեւ Վե-
նետիկոյ դուռը:

Սոյն պատերազմաց սարսափն էր որ ստի-
պեց զկատարինէ՝ թողուլ իրեն սիրելի գրո-
տավայրը, ապաստանիլ ի Վենետիկ և ա-
ռանձնանալ իւր ընտանեաց պալատին մէջ:
սկսաւ տակաւ տակաւ ընկղմիլ ստուերի մէջ,
ուր լոցեցին շուրջը աճնային աղմուկք, և
հազիւ թէ մերթ ընդ մերթ քաղաքական կե-
նաց ալիքներ կը հասնէին իրեն՝ վաղանցուկ
հետք մի թողլով, մինչ յառաջն խոր տալա-
ւորութիւն կ'ընէին վրան: Բնաւ յիշատա-
կութիւն չեն ընդ ժամանակադիրք, թէ
ինչպէս կ'անցունէր օրերը, ո՛յք էին իրեն
մտերիմը՝ որոց հետ ընտանեբար կը կենակ-
ցէր: Յանուանէ կը յիշուի միայն խոստո-
վանտայրն, Եղ. Բոնաօլինտուրա՛՛ փրան-
կիսկեան կրօնաւոր մի, որուն ժառանգութիւն
ձգեց Ճիւղեկկայի մէջ ընդարձակ պարտէզ
մի: Ի մանկութենէ կրօնական հրահանգնե-
րով կրթուած և մեծցած, այն պահուն՝ մինչ
աշխարհ զինքը մոռնալ կը սկսէր՝ նա բուն
ձգտումով իւր միտքը և սիրտը յերկինս կը
վերացնէր, և հոգեւոր գրեանց մէջ կը գտնէր
իւր միակ միեկթարուելիւնը: «Ետ ա'յ արիոր-
մէր կարգալ, կ'ըսէ ժամանակակից արտաիշ
ոմն, սբուհի կատարինէի վարքը, Ս. Հերո-
նիմոսի հրաշքները, Կուսանաց և Հարանց
վարքը»: Թանկագին ընծաներ կու տար ե-
կեղեցեաց, ճոխ սպասներ, արքոց մասունք-
ներ, մանաւանդ Ս. Առաքելոց եկեղեցւոյն. կը
մասնակցէր ամենայն եկեղեցական արարու-
ղութեանց, թափօրեքերու և սրբազան հան-
դիսից, որովք թերես ջաւել կ'ուղէր երե-
տաւորը հասանելի թերութիւնները:

Կիպրոսի վերջին թագուհին, ինչպէս քնա-
կան ձիրքերով զարդարուած էր, այսպէս ճոխ
էր նաեւ մտաւոր կարողութեամբք. «Խօ-
սելու մէջ ճարտասան էր, կենակցութիւնն
զուարճալի, մտքը արթուն և հեռատես, խոս-
տումը պահելուն՝ հաւատարիմ, առաջադրու-
թեանց մէջ հասաւորուն», և այլն. այսպէս
կը նկարագրէ զինքը ժամանակագիր ոմն:

Յամին 1508 Մայիսին սկիզբները, թէ
և ղեռ մտնող և մարմնով ողջ էր, շինեց իրեն
կտակը. և նոյն տարւոյ Յուլիսի 10ին, յետ
հոգորեայ հիւանդութեան, 56 տարեկան վախ-
ճանեցաւ: Կայծակի երազովմեամբ տարա-
ծուեցաւ բոթն քաղաքին մէջ, ի շրջակայս,
և մինչեւ յԱլդոյոյ. յանկարծահաս մահն զա-
մէնքը սգով և ափշովմեամբ պատեց: Ծե-
րակոյսն որոշեց որ ամենաշքեղ կերպով կա-
տարուի յուղարկաւորութեան հանդէսն այն
կնոջ, որ քան զամէնքն աւելի շքեղութիւն-
ներ տեսեր և մեծամեծ պատիւներ ընդուներ
էր իրեն կենաց մէջ: Սոյն առթիւ՝ մեծ
Ջրանցքին վրայ Բիալտոյի մօտ՝ նաւակներով
կամուրջ մի շինուեցաւ, ոսկից պիտի անց-
նէր զագաղն՝ պալատէն Ս. Աւագեւոց եկե-
ղեցին փոխադրուելու համար: Յուղարկաւո-
րութեան օրը օգն ալ սգաւոր էր. տեղա-
տարակի կ'անձրելէր հողմայոյզ և կարկտա-
խառն. այնու հանդերձ բոլոր ժողովուրդն
առաւօտէն սկսեալ բռնեց էր բոլոր փողոցնե-
րը, ոսկից որ պիտի անցնէր զագաղն, յո-
րում՝ կատարինէ կը ննջէր յաւիտենական
բունը, Ս. Փրանկիսկոսի կարգին աղքատ
ղզեստները հազած: Յուղարկաւորաց բազ-
մութեան մէջ, Պրիտոյի խորհրդականն՝ մուսթ
ծիրանեղոյն մետաքսէ զգեստով՝ զուբար կը
նեղակայցնէր. հոն էին բոլոր խորհրդարանին
և ծերակուտին անդամք, պատրիարքն, Ֆիւ-
տրէի և Սպալատոյի եպիսկոպոսունք, Ֆիւ-
նիսոյ և Դիեպոյ աբբայք, թագուհւոյն եղ-
բայրն՝ Գէորգ կոռնարոյ իրեն որդիներով և
ուրիշ ազգականներով, ազնուական տիկնայք
և պատրիկք, ամէնքն ալ սգազգեստք: Հա-
նելով վերոյիշեալ եկեղեցին, նոյն ժամանա-
կի նշանաւոր գրագէտն Անդրէաս Նաւահերոյ՝
զգայուն զամբանական մի խօսեցաւ. և յետ
եկեղեցական արարողութիւնները կատարե-
լու՝ թաղեցին զկատարինէ իրեն ընտանեաց
յտառով մատրան մէջ: Բայց երբ դար մի

յետոյ նորոգեցին Ս. Աւագեւոց եկեղեցին,
կատարինեայ ոսկւրները փոխադրեցին Ս.
Փրկիշ (S. Salvatore) եկեղեցին, ուր ան-
շուք քարի մի ներքեւ թաղեցին, հետեւեալ
տապանադրով

D. O. M.

CATHARINA CORNELIAE

CYPRI HIEROSOLYMOREUM

AC ARMENIAE REGINAE

CINERES

Սոյն տապանոյճ տապանադրին առջեւ,
միտքն յախմալս տեսուր խորհրդածութեանց
մէջ կ'ընկզմի, երբ մտածէ, թէ նա՝ որ կեն-
դանութեան միջոց թագէ և գաւազանէ վեր
բարձրութեան մի հետամուտ էր, և բախտին
յաջող և անաջող ելեւէջներով և իւր աշնուա-
կան զեղեցկութեամբ ներշնչեցնակարիներուն,
վիպասաններուն և երգահաններուն՝ հրաշա-
լիքներ արտադրել, և ահա՝ հազիւ թէ տփ մի
փոշի դարձած՝ կը հանգչի քարի մի ներքեւ,
զոր կը կոխէ կ'անցնի ամէն հասարակ մահ-
կանացու:

*
* *

Այն ժամանակ՝ երբ սկսաւ վենետիկոյ
տիրապետութիւնն ի Կիպրոս, և առաջին ան-
գամ իբր ընդհանուր հրամանատար զդուե-
ցաւ Բալտասար Տրեւիզանոյ, ընդարձակ
և ճիշդ հրահանգներ արուեցան իրեն՝ կղզին
լաւ կառավարելու համար: Վենետիկցիք բա-
րեկամական ջերմ զգացումներ ցոյց տալով առ
սոպոտանն Շքեպտոսի, որ կրնար իրենց ա-
մենէն աւելի մերձաւոր և վստահաւոր թշնա-
մին ըլլալ, կրցան շահիլ անոր սիրաւ, որ
իւր կողմէն փութաց ճանչնալ անոնց գերեշ-
խանութիւնը կղզւոյն վրայ, այն պայմանով
որ պիտի շարունակէին տալ իրեն սովորաւ

1. Որպէսիւք են, Formaleoni, Saint-Georges,
Lachner, Seribe, Lorentz, Halevy, Donizetti,
և այլք, և մանաւանդ վերջին տարիներու մէջ
գերմանացի նշանաւոր նկարիչն Hans Makart,

որ « Venedig huldigt der Catharina Cornaro »
կոչուած ընդարձակ նկար մի շինեց է և կը պա-
հուի Բեռլինի Թանգարանին մէջ:

կան տարեկան հարկը: Կիպրացիք շատ գոհ եղան Վենետիկոյ կառավարութենէն, որ յետ 1494 տարեկոյ զետնաշարժին, անմիջապէս նորոգել տուա Նիկոսիոյ Ս. Սոփիա եկեղեցին, որ ֆեստուած էր. և սակաւ մի յետոյ, շնորհեց մասամբ ֆամատուտայի բնակչաց խնդրած առանձնաշորհուրութիւնները: Վաճառականութիւնն երթալով ծաղկեցաւ, քաղաքապահ զինուորաց թիւն շատցաւ, մեծցան և ընդարձակուեցան աղի գործարանք՝ որք ժամանակաւ կղզւոյն հարստութեան գլխաւոր աղբիւրքն էին. արքայիսկոպոսին տեսանորդաց իրաւունքը հաստատուեցին, իրենց բարեկամ ընելու համար վերջը: Եւ այսպէս տակաւ տակաւ Կիպրոսի վարչութիւնն և այլ հաստատութիւնք՝ անոնց ծրարքին վրայ կազմուեցան՝ որոնք կը գտնուէին ի Վենետիկ, որ այն ժամանակ կառավարելու արեւետին մէջ Եւրոպայի վարժապետն էր: Նոյն իսկ ամենն աւելի փոխորակից ժամանակներուն մէջ, ինչպէս էր՝ օրինակ իմե՝ Կամբրէի գաշնակցութիւնը, Վենետիկցիք երբեք չի մոռցան՝ թէ զաղթականութեանց լաւ տնտեսութիւնն՝ աւելութեան մի եկամտից անելուն գլխաւոր աղբիւրն է:

Կիպրոս գրեթէ ութսուն տարի ծաղկեցաւ Ս. Մարկոսի դրօշին ներքեւ, թէ և ոչ սակաւ անգամ ծանր մտահոգութեանց պատճառ եղաւ Հասարակապետութեան, որ ամենայն ջանք կ'ընէր պաշտպանելու զայն, ինչպէս կ'ընէ Սագրեդոյ, «իբրեւ Վենետիկոյ ամենն աւելի պատուաւոր, բարեբեր և հեռաւոր թագաւորութիւն»¹ »: Բայց ի բարեբերութիւնէն՝ արեւելքի հետ վաճառականութեան բանալին էր նա՝ մերձաւոր լինելով թէ՛ Եգիպտոսի և թէ՛ Ասորական ափանց, և միանգամայն իրեն նպաստաւոր զիրքով՝ օրով Վենետիկցիք կարող էին դիւրաւ պաշտպանել իրենք զիրենք

թշնամեաց դէմ: Յամին 1523, մեծ և աշխարհակալ սուլտան Սիւլէյման Բ՝ տիրելով Հոռոս կղզւոյն, աչքը դարձուց այդեւտ և աղաքաններով ճոխ Կիպրոսի վրայ: Վենետիկցիք տեսնելով զօրաւոր թշնամին այնչափ մտնեցած իրենց, ամբացուցին Նիկոսիոյ քաղաքը, նաւահանգիստները և բերդերը, որոնք ժամանակի ընթացքին մէջ կիսով բանդուեց և տկարացեր էին, և ուր շատ պաշար, զէնք ու զինուոր գրկեցին: Ընդունայն ջանքեր. Վենետիկոյ մեծութեան արեւն, որ մինչեւ այն ժամանակ փայլեր էր անընդհատ, կը սկսէր տոգունել: Թշնամին կը յառաջէր միշտ. Եւզեան ծովուն բանն մի կղզիք, Մալմարգիտ և այլ գաղթականութիւնք, յորոց երբեմն Ս. Մարկոսի ցոլանաւ այնքան արեւելեան արեւով փայլուն մարմարիոններ և զամասկեան ճոխ կերպաններ կը բերէին: Մեծ Զրադեքին փառահեղ պաշտաներուն համար, հեռզինեղ զոները կը բանալին յաղթականին առջեւ:

Վենետիկ՝ տեսնելով թէ փառնոց շատ մեծ էր և մտաւալաւ՝ ուրիշ ճիւղատնտեսայ պետութիւնաց աշակցութիւնը խնդրեց, որպէս զի կարեւորն զօրաւոր ամբարտապի մի կանգնել թշնամոյն բուն հոսանքին առջեւ, որ գրեթէ եկեր պաշարեր կը կղզին: Եւ սակայն ամէնքն ալ խուլ գտնուեցան անոր ձայնին, ոչ ոք չարժեցաւ. որով նա իրեն որդւոց արեամբ գրեց Կիպրոսի պատմութեան վերջին էջը: Նոյն պահուն ֆամագուստայի հրամանատար կամ կառավարին էր Բրազադինոյ, քաջասիրտ և անտիդիտալի կամքի տէր մարդ մի, որ թշնամոյն խիտ առ խիտ նաւատորմից տեսնելով՝ փոխանակ սարսափելու՝ զիւրազնական արիւն զեռ աւելի կ'եռար երակաց մէջ: Վենետիկցիք՝ սակաւամթիւ լինելով սկսան յիտս նահանջել ստուար բանակին առջեւ. Նիկոսիա յարձակ-

1. B. Sagredo. Relazione del regno di Cipro. It. Cl. VII. Cod. 918. (ի դրատան Ս. Մարկոսի): — Այս ժամանակները Կիպրոսի բնակչաց թիւն էր 434, 1501՝ արեւելք բարեբար, դատարկաւոր և զուարճաւոր մարդիկ էին: Եւ սակայն Վենետիկցոց հարստութեան մեծագոյն աղբիւրն էր Կիպրոս, որ հա-

դէ 9600 քիլոմետր քառակուսի տարածութիւն ունենալով, 361՝ 669 զուգահեռ ոսկի եկամուտ կը բերէր, յետ բոլոր ծախքերը զուրա հանելու, որ արդէ զբաւով գրեթէ և միլիոն երեք հարիւր հազար ֆուսեւտց կը համապատասխանէ:

մամբ տնտեսեալ 1570ի Սեպտեմբերի 19ին, և այսպէս տիրեցին թշնամիք մի առ մի բոլոր քաղաքներուն և բերդերուն. միայն Փամագուստա մնաց, որ՝ ինչպէս ժայռ մի կուհակներու բռնութեան՝ կը զիմարդըր տակաւին թշնամոյն յարձակմանց: Ոչ քաղց, էջ ծարաւ, ոչ պաշարի կամ զօրութեան նուագումն և ոչ մշտատեւ ահուդոյն կամ նեղութիւնք՝ չկրցան ընկճել Բրազադինոյի անյօդոյդ կամքը՝ որով անձնատուր լինեալ թշնամոյն: Ս. Մարկոսի դրօշն կը ծածաւնէր գիշեր ցորեկ այն միակ աշտարակէն՝ որ մնացեր էր. գրեթէ տարի մի զմնացաւ այս վիճակին մէջ: Բայց տեսնելով թէ արտաքուստ օգնութեան բնաւ յոյս չկար, վերջապէս անձնատուր եղաւ յամին 1571 Օգոստոսի 1ին, իրեն և իրեններուն կեանքը և կրօնքը յարգելու պայմանով: Բրազադինոյ՝ Հոնգուպոսի պէս քաջ և հայրենասէր, անոր նման եւս ցաւալի կատարած մ'ունեցաւ. բայց անունն անմահացաւ Կիպրոսի և Վենետիկոյ պատմութեանց էջերուն մէջ:

Հ. ՅՈՎՀ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Հ Ա Ն Ք

ԵՒ ԻՐԵՆՑ ՍՏՈՒԿԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես էջ. 53)

Արդոյր

 ԱՅԵՐԷՆ Արդոյր բառն ըստ ոմանց՝ նոյն կը համարուի պրսկ. Իրիւ (عري) բառին, որուն հոմանիշէ նաեւ պրսկ. عري թու՞մ բառը: Արդոյրի իբր ուրիշ հոմանիշ բառեր կը համարուին, Դեղին պղինձ, Պղինձ փայլում կամ ծիւնայ [Արդոյր. Ոսկեպղինձ, որ ուսմ. առ Դեղին պղինձ. ուստի չինին ազնիւ իբր. 1. Մնաց 28. 2. Եւ սա 3. Թագ. 7. 45. առ Պղինձ փայլուն. Կոչի եւս Ոսկեպղինձ. Սիրաք. 47. 20. Յոր-

լորջի եւս՝ Պղինձ ծխեալ. Ցայա. 1. 15 և 2. 18]: Հմտ. Բառք. Հայկ. լեզուի. Մխիթ. արքայ: Վ. 2. Քալուսի այս վերջին հոմանիշը կը սեփականէ Tombac (պրսկ. բռ.) յարազողին: Ի Ս. Գիրս մի անգամ կը յիշուի Արդոյր բառը [Ա. Մնց. Կ. 2]. որ յն. բնագրի և Վուլկաթայի մէջ կը պակսի և ոչ միայն սա, այլ նաեւ անոր հետ յիշուած ուրիշ հանգրուանները, զոր օրինակ մերն կը գրէ.

« . . . եւ պատրաստեցի ես ի բնակութիւնս յայն գիւղամեղ գալոյ, ուսի և արծաթի և պղինձի և արդոյր և երկաթի և փայտ յարում. . . »:

Եօթնասունիցն « . . . καὶ ἤτοιμασεν τὰ εἷς τῶν κατασκευάσαντων ἐπιτηδεύειν . . . »:

Վուլկաթան « . . . et ad ædificandum, omnia præparavi . . . »:

Նաեւ երբայական բնագրի մէջ այս բանին չեն յիշուիր. թէեւ վերջերս հրատարակուած երբայականի հետ համեմատեալ հայերէն Աստուածաշուքի մատենի մէջ [Կոս. տանգնուպոյի, տպ. Գ. Պազուտլեան 1895], ճիշդ մեր նախնեաց թարգմանութեան համեմատ՝ յիշեալ ամէն բառերն կը յիշուին, առանց յիշելու՝ թէ ասոնք կը պակսին յերբայականին: Բայց թէ ինչպէս կարելի է որ Եօթնասունից, Վուլկաթայի և երբայականի մէջ պակսին սոյն բառերը և մերինին մէջ յիշուին, անուշաւ մեր ունեցած Եօթնասունից օրինակը նախնեաց բնագրէն տարբեր ձեռք մ'ըլլալով, անոնց գործածածին մէջ մանրասման նոյն ամէն բառերն յիշուած են, և արդի մեղ ծանօթ Եօթնասունից բնագրին մէջ դէպքով մը դուրս թողուած են: Եւ քանի որ Արդոյր բառը Ս. Գրոց մէջ խիստ ժուտութեամբ գործածուած է, այսինքն՝ մէկ անգամ յիշեալ մարգարէութեան մէջ և այն՝ ի հայտմս, հետաքրքրական էր նոյն Եօթնասունից յոյն բնագիրն ալ ներկայապէս ունենալ, ստուգելու համար, թէ նախիկը Արդոյր բառը ստուգիւ յն. Ὀρελχαλκος = լու, պղինձ. [Էսնապղինձ] բառին սեփականած են: Վերը յիշեցինք՝ թէ Արդոյրի հոմանիշ է նաեւ Պղինձ փայլուն, որ գործածուած է Ի Ս. Գիրս, Գ. Թագ. Է. 45. Ս. Գրքի զանազան թարգմանութեանց մէջ այս բառերուն գործածութիւնը իրարմէ տարբեր կ'երեւին.

Մերն. « . . . և ոչ գոյր չափ կընոյ պլինձոյն փայլոյ »:

Եօթնասունից. « . . . οὐκ ἦν τέρεμα τῶν σταθμῶν τοῦ χαλκοῦ »:

Վուլկաթ. « . . . de aurichalco erant »:

Երբայականի կը գործածէ Եօթնասունից = Մեխալէթ մեծօսաթ, կը թարգմանուի փայլուն պղինձ: Ուրեմն այս պարբերութեան մէջ կը տեսնուի՝ որ նախիկը ըստ եբր. բառին՝